

OPORUČNA SVJEDOČANSTVA I ZAPIS O POSVETI – HRVATSKE VEZE S MLETAČKOM CRKVOM S. LIO (XV.-XVIII. ST.)

Lovorka ČORALIĆ, Zagreb

U prvome dijelu rada ukazuje se, tragom oporučnih spisa hrvatskih iseljenika u Mlecima (Archivio di Stato di Venezia, Notarile testamenti), kao i katastarskih popisa za mletački predjel Castello i župu S. Lio iz XVIII. stoljeća (ASV, Dieci Savi sopra alle decime in Rialto. Catastico di Venezia. Sestiere Castello), na oblike povezanosti hrvatskih useljenika s crkvom i župom S. Lio u mletačkom predjelu Castello, na odnose s tamošnjim stanovnicima, kao i na primjere djelovanja hrvatskih svećenika u toj župi. Drugi dio rada metodološki je drugačije koncipiran i obazire se na prisutnost zadarskoga nadbiskupa Luke Stelle u Mlecima 1619. godine, kada je taj najviši zadarski crkveni dostojanstvenik, rođenjem Mlečanin, predvodio misno slavlje i posvetio obnovu crkve S. Lio, o čemu nam i danas svjedoči ondje uklesan zapis u kamenu.

KLJUČNE RIJEČI: Mleci, Mletačka Republika, migracije, crkva S. Lio u Mlecima, zadarski nadbiskup Luka Stella, crkvena povijest, kasni srednji vijek, rani novi vijek.

U sklopu proučavanja povijesti hrvatske zajednice u Mlecima, ali i istraživanja vjerskih i kulturnih prožimanja crkvenih ustanova i duhovnih osoba između dviju jadranskih obala, nedvojbeno važno mjesto odnosi se na raščlambu oblika povezanosti osoba koje zavičajem ili mjestom službe potječu iz naših krajeva s crkvama, samostanima i bratovštinama u prijestolnici Serenissime.

Neupitno je, naime, da su hrvatski iseljenici, privremeno ili trajnije nastanjeni u gradu na lagunama, najrazličitijim oblicima iskazivanja svoje religioznosti bili povezani s brojnim mletačkim crkvama, samostanima i karitativnim udrugama, ali i s tamošnjim duhovnim osobama. Činovi krštenja, vjenčanja i pokopa kao ključni trenutci životnoga puta svakog pojedinca, nazočenje svakodnevnom bogoslužju, blagdani i štovanje svetaca zaštitnika određivali su duhovni obzor i religioznost ondašnjih, pretežito katoličkih, žitelja Mletaka. Duhovni život hrvatskih doseljenika u Mlecima nije se pritom bitno razlikovao od ostalih

sugrađana te je, kao što vrela zorno svjedoče, bio nezaobilazna sastavnica njihova sva-kodnevlja.¹

Drugi, značajem nezaobilazan, segment u proučavanju crkvenih i kulturnih doticaja dviju susjednih obala odnosi se na život i djelovanje duhovnih osoba u Mlecima, ali i u drugim gradovima diljem Apeninskoga poluotoka.² Hrvatski su svećenici i redovnici, znano je, u Mlecima katkada pohađali dio svojega školovanja (primjerice, franjevački pitomci u okviru učilišta pri glasovitom samostanu S. Francesco della Vigna),³ često ondje ostajali kao profesori i učitelji, ali i kao župnici i redovnici pri tamošnjim crkvama i samostanima.⁴ Mleci su također i mjesto u kojemu je u prošlosti nemali dio duhovnih osoba zavičajem sa šireg područja istočnoga Jadrana (ali i iz unutrašnjosti) – filozofskih i teoloških pisaca, književnika, glazbenih pisaca – objavio svoja glavna djela te stoga *bottege* talijanskih izdavača i knjižara imaju za našu kulturnu povijest iznimno zapaženu ulogu.⁵ Naposlijetku, Mleci su i omiljena destinacija visokih crkvenih dostojanstvenika djelatnih u hrvatskim krajevima (od biskupa i nadbiskupa do provincijala i predstojnika samostana), a koji zavičajem često dolaze upravo s Apeninskoga poluotoka. U Mlecima oni ne borave kao usputni i slučajni prolaznici, u proputovanju prema nekoj drugoj željenoj destinaciji, već su osobe od posebna ugleda i štovanja, često ciljano pozvane da svojom nazočnošću uve-ličaju neki svečani vjerski događaj.

Tema ovoga rada, koji teži osvjetliti neke manje znane i proučavane sastavnice iz hrvat-sko-mletačkih povijesnih i kulturnih veza, usmjerena je na jednu ne toliko glasovitu, ali povijesnom ulogom i baštinom važnu mletačku crkvu u istočnom predjelu Castello, po-dručju koje je stoljećima predstavljalo središnju zonu hrvatskih useljavanja i obitavanja.

¹ Vjerski život hrvatskih iseljenika u Mlecima u svojim sam istraživanjima obrađivala u sklopu općeg razma-tranja njihove prisutnosti i djelovanja u Mlecima. Usporedi, primjerice, Lovorka ČORALIĆ, *U gradu sveto-ga Marka: Povijest hrvatske zajednice u Mlecima*, Zagreb, 2001., str. 191-262; ISTA, *Šibenčani u Mlecima*, Šibenik, 2003., str. 85-106; ISTA, *Barani u Mlecima: povijest jedne hrvatske iseljeničke zajednice*, Zagreb, 2006., str. 101-126; ISTA, »Hrvatski iseljenici i mletački dominikanski samostan i crkva SS. Giovanni e Pa-olo (S. Zanipolo)«, *Croatia christiana periodica* (dalje: CCP), god. XXXI., br. 60, Zagreb, 2007., str. 35-58; ISTA, »Hrvatski iseljenici u Mlecima i Scuola grande S. Rocco«, CCP, god. XXXIII., br. 63, Zagreb, 2009., str. 65-76. Usporedi i neke radove koji se odnose na veze hrvatskih iseljenika s vjerskim ustanovama u za-vičaju: L. ČORALIĆ, »Legati hrvatskih iseljenika u Veneciji vjerskim ustanovama u domovini«, CCP, god. XVII., br. 31, Zagreb, 1993., str. 49-128; ISTA, »Splitske vjerske ustanove u oporukama hrvatskih iseljenika u Mlecima«, *Kulturna baština*, god. XIX., sv. 26-27, Split, 1995., str. 77-86; ISTA, »Crkvene ustanove grada Bara u oporučnim spisima hrvatskih iseljenika u Mlecima«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. XLIV, Zagreb – Dubrovnik, 2006., str. 219-240.

² L. ČORALIĆ, »Duhovne osobe s hrvatskih prostora u Mlecima od XIV. do XVIII. stoljeća«, CCP, god. XVI., br. 30, Zagreb, 1992., str. 36-71; ISTA, »Tragovima hrvatskih franjevaca u Mlecima«, *Kačić: zbornik Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja*, sv. 35, Split, 2003., str. 85-104; ISTA, »Tragom duhovnih osoba iz grada Kotora u Mlecima (kraj XIV. st. – XVIII. st.)«, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, sv. LIV, Kotor, 2006., str. 125-148.

³ Vine MIHALJEVIĆ, »Filozofsko-teološki studij u Veneciji i studij medicine i kirurgije u Padovi bosanskog franjevca fra Mije Sučića«, *Jukić*, sv. 24-25, Sarajevo-Samobor, 1994.-1995., str. 181-193.

⁴ U vrijeme djelovanja hrvatskih prekomorskih vojnih postrojbi (*Oltramarini*, posebice postrojba *Croati a cavallo*) diljem mletačke terraferme, kao njihovi ispovjednici bilježe se brojni hrvatski franjevci. Usporedi: Vicko KAPITANOVIĆ, »Franjevci kao vojni kapelani u mletačkoj vojsci«, *Kačić*, sv. 16, Split, 1984., str. 161-191.

⁵ Dražen BUDIŠA, *Hrvatske knjige tiskane u Mlecima od XV. do XVIII. stoljeća* (Katalog izložbe, Split: Palača JAZU, 11.-20. IX. 1990.), Zagreb, 1990.; Ambroz TUDOR, »Bartul Occhi – kgnighar hervaschih kgnigh«, *Mogućnosti*, god. XLIII., br. 7-9, Split, 1996., str. 97-104; L. ČORALIĆ, *U gradu Svetoga Marka*, str. 328-339.

Riječ je o crkvi S. Lio (S. Leone), smještenoj na sjevernom rubu Castella, nedaleko od veće i poznatije crkve S. Maria Formosa. Crkva S. Lio podignuta je na mjestu nekadašnjih manjih crkvenih zdanja S. Croce in Luprio (podignuta u IX. stoljeću kao patronat mletačke plemićke obitelji Badoer) i S. Caterina. U XI. stoljeću temeljito je pregrađena i posvećena papi Lavu IX., branitelju mletačkih prava u prijeporima s akvilejskim i gradeškim patrijarsima.⁶ U kasnijim stoljećima crkva će doživjeti brojne nove rekonstrukcije i pregradnje, a za naše je istraživanje posebno važna 1619. godina kada je svečano posvećena nakon obnove, o čemu će kasnije biti više riječi.⁷

U prvome dijelu rada osvrnut ću se, tragom oporučnih spisa hrvatskih iseljenika u Mlecima (Archivio di Stato di Venezia, dalje: ASV; Notarile testamenti, dalje: NT), kao i katastarskih popisa za mletački predjel Castello i župu S. Lio iz XVIII. stoljeća (ASV, Dieci Savi sopra alle decime in Rialto. Catastico di Venezia. Sestiere Castello, dalje: Dieci Savi), na oblike povezanosti hrvatskih useljenika s crkvom i župom S. Lio, na odnose s tamošnjim stanovnicima, kao i na primjere djelovanja hrvatskih svećenika u toj župi. Drugi dio rada metodološki je drugačije koncipiran i obazire se na prisutnost zadarskoga nadbiskupa Luke Stelle u Mlecima 1619. godine, kada je taj najviši zadarski crkveni dostojanstvenik, rođenjem Mlečanin, predvodio misno slavlje i posvetio obnovu crkve S. Lio, o čemu nam i danas svjedoči ondje uklesan zapis u kamenu.⁸

Oporuka hrvatskih iseljenika koji su na više načina povezani s crkvom S. Lio, odnosno s tamošnjim svećenicima ili svjetovnim osobama, ukupno je 31, a pokrivaju razdoblje od prve polovice XV. stoljeća (1436. godina) do početka XVII. stoljeća (1605. godina). Najveći broj oporuka potječe iz razdoblja od 1475. do 1525. godine, što se u cijelosti poklapa

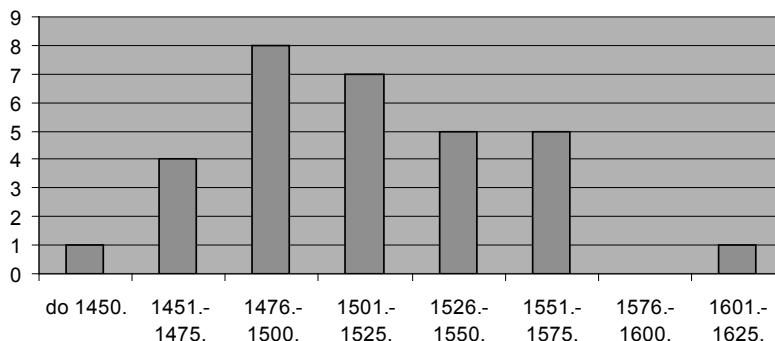
⁶ Papa Lav IX. – Bruno Hugonis (Egisheim, 1002. – Rim, 1054.), sv. Papa od 1049. godine. Rodom Alzašanin, odvjetao ugledne plemićke obitelji; biskupom u Toulou postaje 1026., za papu je izabran na sinodi u Wormsu. Uz Hildebrandovu (kasnije papa Grgur VII.) i Humbertovu (Humbert a Silva Candida) pomoć poduzeo je niz crkvenih reformi kojima je nastojao papinstvu vratiti ugled. Osudio je simoniju, konkubinat crkvenih osoba te učenje Bérengara iz Toursa (na sinodi u Vercelliju 1050.). U posljednjoj godini njegova pontifikata došlo je do konačnog Istočnog raskola (1054.).

⁷ Završne pregradnje crkve S. Lio obavljene su 1783. godine. Danas je crkva dio župe S. Maria Formosa. S obzirom na arhitektonski izgled, crkva je jednobrodna, a unutrašnjošću dominira raskošno oslikan strop, rad Giandomenica Tiepola (1726.-1804.), prikazom »Gloria della Croce e di S. Leone IX«. Crkva je oslikana djelima brojnih mletačkih i drugih talijanskih slikarskih majstora (Palma Mladi, Antonio Novelli, Alessandro Merli, Pietro Moro, Ludovico Gallina, Tizian i dr.). O kulturnoj i umjetničkoj baštini crkve S. Lio vidi detaljnije: Giuseppe TASSINI, *Curiosità veneziane, ovvero origini delle denominazioni stradali*, Venezia, 1863 (ristampa: Venezia, 1990.), str. 342-343; Giulio LORENZETTI, *Venezia e il suo estuario*, Trieste, 1974., str. 327, 329; Amedeo TRUCOLO, *Venezia: Chiesa di San Lio: storia e Arte*, Padova, 1999.

⁸ Dalmatinski se biskupi u više navrata bilježe kao predvoditelji svećane posvete obnove mletačkih crkava. Tako je 1496. godine šibenski biskup, Mlečanin rođenjem, Bartolomeo Bonino (1495.-1512.) posvetio pregrađenu crkvu eremita S. Stefano u predjelu S. Marco. Pola stoljeća poslije Boninova posvetnog natpisa, u Mlecima je u istoj funkciji bio prisutan jedan drugi šibenski biskup, Trogirinan Ivan II. Lučić Štaflić (1528.-1557.), koji 1540. godine obavlja svećanu posvetu mletačke crkve S. Maria Mater Domini (predjel S. Croce). Isti se biskup spominje i 1543. godine kada je, kao vodeći crkveni dostojanstvenik, nazočan posveti ugledne mletačke benediktinske crkve S. Zaccaria u predjelu Castello. Usporedi: Vincenzo MIAGOSTOVICH, »Un vescovo sebenicense alla dedicazione di San Stefano in Venezia«, *Il Nuovo Cronista di Sebenico*, anno IV, Trieste, 1896., str. 166-168; Antonio CICOĞNA, *Delle iscrizioni veneziane*, sv. II, Bologna, 1982. (pretpisak izdanja iz 1827.), str. 109; L. ČORALIĆ, *Šibenčani u Mlecima*, str. 58-59.

s općim trendovima hrvatskih prekojadranskih iseljavanja i djelovanja hrvatske zajednice u gradu na lagunama (vidi *grafikon 1*).⁹

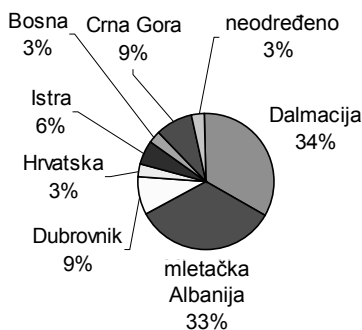
Grafikon 1.: Vremenski okvir nastanka oporuka u kojima se spominje crkva S. Lio

S obzirom na spolnu strukturu ove skupine hrvatskih iseljenika, opažamo podjednaku zastupljenost ženskih (manja prevaga) i muških pripadnika naše iseljeničke zajednice. Nadalje, kada je riječ o općim podacima o hrvatskim iseljenicima koji u iskazima svoje posljednje volje bilježe crkvu i župu S. Lio, primjetna je prevaga useljenika s područja Dalmacije (bilježe se iseljenici iz Zadra, Splita, Šibenika, Trogira i Raba) i Boke kotorske, odnosno budvansko-barskog priobalja (Herceg-Novi, Kotor, Paštrovići, Budva i Bar). Na iseljenike zavičajem iz tih krajeva otpada ukupno 67 posto iseljenika koji su povezani s crkvom S. Lio, što je također u cijelosti odraz opće zavičajne strukture hrvatskih iseljenika u Mlecima u navedenom razdoblju. Kada je riječ o drugim hrvatskim krajevima i gradovima, u ovoj se skupini naših iseljenika bilježe Dubrovčani (9 posto), Istrani (Pula, 6 posto), iseljenici iz Hrvatskog primorja (Senj, 3 posto), Bosne (Jajce, 3 posto), osobe označene neodređenim imenom *Schiavone* (3 posto) te iseljenici iz Crne Gore (*de Monte Negro*, 9 posto) (vidi *grafikon 2*).

Grafikon 2.: Podrijetlo hrvatskih iseljenika koji u svojim oporukama spominju crkvu S. Lio

U opće pokazatelje o hrvatskoj iseljeničkoj zajednici u Mlecima uklapaju se i podatci koji se odnose na zanimanja oporučitelja koji su, više ili manje izravnim vezama, povezani s crkvom i župom S. Lio i njezinim stanovnicima.

⁹ L. ČORALIĆ, *U gradu svetoga Marka*, str. 441.

Iako zanimanje nije navedeno u svim primjerima, opažamo prevagu obrtničkih (krojači, obućari, škrinjari) i pomorskih (mornari i barkarioli) zanimanja, ali nije rijedak spomen djelatnosti u državnoj službi (mjernici i činovnici u raznim mletačkim državnim magistraturama), trgovini i crkvenim službama (svećenici). Pretežito je riječ o osobama srednjih ili skromnijih imovnih mogućnosti, koje raspolažu relativno malim kapitalom i ograničenih su poslovnih dometa. Ipak, vrijedno je napomenuti da se među ovom skupinom iseljenika bilježe i osobe koje su – uzevši u obzir ukupnu strukturu hrvatskog iseljništva – prema svojim imovnim mogućnostima i poslovanju predstavljale njezin zapaženiji, elitniji dio. Dva su iseljenika koje možemo uvrstiti u takvu skupinu. U prvom primjeru riječ je o Stjepanu Tartaru, iseljeniku s bokeljskoga područja (iz sela Lešević/Lješević u tadašnjem kotorskom distriktu). Riječ je o hrvatskom iseljeniku iz prve polovice XVI. stoljeća, žitelju istočnog gradskog predjela Castello, tijekom života i djelovanja u Mlecima usko povezanog (o čemu svjedoče brojni podatci iz njegovih oporuka, pisanih u rasponu od 1505. do 1519. godine) s brojnim tamošnjim mletačkim crkvenim ustanovama (crkve, samostani, bratovštine, hospitali), a među kojima se izrijeком bilježi i crkva S. Lio. Zanimanjem trgovac (*bazarioto*), Tartaro je stekao iznimno velik novčani kapital koji je nemalim dijelom ulagao u stabilan zemljišni posjed u Venetu. Tijekom svoje bogate i plodne poslovne karijere Tartaro je ostvarivao brojne i intenzivne veze s mletačkim trgovcima i novčarima, ali i s useljenicima zavičajem sa širokog područja istočne jadranske obale, a svojim je oporučnim legatima pridonio ugledu i moći hrvatske bratovštine sv. Jurja i Tripuna, koje je i sam bio član i predstojnik (1508. godine).¹⁰

Podatci koji se odnose na Jurja Splićanina (*Zorzi de Spalato*), državnog službenika (redarstvenika – *fante*) pri mletačkoj magistraturi Giustizija Vecchija, u velikoj mjeri nalikuju obrascu koji se odnosi na Stjepana Tartara. Također je riječ o iseljeniku iz XVI. stoljeća (sredina stoljeća), imućnom građaninu grada na lagunama koji je – obnašajući državnu službu, ali i sklapajući povoljne i unosne poslovne ugovore – stekao velik novčani kapital te zemljišne posjede na području mletačkoga zaleđa. Kao i u primjeru Stjepana Tartara, i u ovom slučaju raspolažemo s više oporučnih zapisa (oporuke i kodicili), nastalih u rasponu od 1542. do 1558. godine, a koji nam zorno posvjedočuju o Jurjevim vezama s hrvatskom iseljeničkom zajednicom, kao i o njegovoj uključenosti u mletačko svakodnevje.¹¹ Dio tih podataka (oporučnih legata) odnosi se i na crkvu S. Lio te će o tome nešto više riječi biti u sljedećem dijelu razmatranja.

Hrvatski iseljenici koji u svojim oporukama bilježe crkvu i župu S. Lio, kao i ondje prisutne žitelje, najčešće su obitavali u tamošnjem predjelu Castello te se samo u nekoliko primjera kao mjesta njihova obitavanja bilježe predjeli i župe u drugim dijelovima grada (predjeli S. Marco, S. Polo i Cannaregio). Unutar Castella, očekivano, kao mjesto njihova obitavanja prevladava župa S. Lio (13 od 24 primjera u kojima je iskazano mjesto stanovanja u predjelu Castello),¹² a u nešto češćem broju primjera bilježe se još i nedaleko (od-

¹⁰ L. ČORALIĆ, »Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro – istaknuti hrvatski poduzetnik u Mlecima u XVI. stoljeću«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 46, Zagreb – Zadar, 2004., str. 235-251.

¹¹ L. ČORALIĆ, »'Fante della Giustizia Vecchia': Splićanin Juraj Ivanov – jedan istaknuti hrvatski iseljenik u Mlecima u XVI. stoljeću«, *Povijesni prilozi*, god. 23., sv. 26, Zagreb, 2004., str. 59-67.

¹² Primjerice: Matteo Georgii de Sebenico de confinio S. Leonis (ASV, NT, b. 576., br. 373, 9. III. 1436.); Lena de Ragusio de confinio S. Leonis (NT, b. 360., br. 57, lipanj 1457.); Petrus de Antibarō condā Petri Victoris

nosno susjedno) smještene župe S. Maria Formosa i S. Severo. Da je župa S. Lio, unatoč svojoj prostornoj ograničenosti (riječ je o župi koja se može smatrati jednom od najmanjih u predjelu Castello), činila važnu zonu nekadašnjih hrvatskih useljavanja u Mletke, svjedoče nam dodatno i podatci iz katastarskih popisa, načinjenih u XVIII. stoljeću. Tako je, primjerice, prema popisu iz 1712. godine, u župi S. Lio, u dijelu nazvanom *per andar alla Fava*, zabilježen hrvatski iseljenik Ivan Andrić (*Zuane Andrich*). Vlasnik kuće mletački je plemić Zuane Molin, a visina najma iznosi trideset dukata.¹³ Andrić se kao žitelj župe S. Lio bilježi i u sljedećem katastarskom popisu, načinjenom 1740. godine. Kao vlasnik kuće i dućana (*bottega*) koje Andrić unajmljuje bilježi se Stefano Bravi, a visina najma nešto je veća u odnosu na 1712. godinu i iznosi 38 dukata.¹⁴ Iste se 1740. godine u *Calle dei Preti* u župi S. Lio spominje i hrvatska iseljenica Veneranda, zavičajem Zadranka. Vlasnik kuće u kojoj Veneranda obitava mletački je plemić Francesco Dandolo, a visina je godišnjega najma (započetog 1733. godine) 24 dukata.¹⁵

Prethodno razmotreni podatci kazuju nam o koncentriranosti dijela hrvatskih iseljenika u župi S. Lio u predjelu Castello. Također, razvidno je prema ukratko donesenoj raščlambi, kako je riječ o brojčano nevelikoj skupini iseljenika koji su – prema osnovnim obilježjima svog životnog svakodnevlja u Mlecima – činili tipičan, sastavni dio hrvatske prekojadranske zajednice. U sljedećim navodima središnji predmet istraživačkog promatranja bit će usmjeren na izravne oblike povezanosti hrvatskih iseljenika (kako onih nastanjenih u župi S. Lio tako i onih koji obitavaju u drugim dijelovima grada) s mletačkom crkvom S. Lio, kao i sa svećenicima i stanovnicima istoimene župe. Podatci o tome sadržani su, kako je već i prije kazano, u oporučnim spisima te skupine hrvatskih iseljenika.

Na prvome mjestu potrebno je spomenuti nekoliko konkretnih i izravnih ubilježbi u kojima se kao svećenici djelatni u crkvi S. Lio bilježe duhovne osobe zavičajem s hrvatske obale. Prvi takav primjer zabilježen je 1457. godine, a riječ je o iskazu posljednje volje Helene (*Lena*) iz Dubrovnika, udovice dubrovačkog mornara Lipija te također stanovnice župe S. Lio. Imenujući izvršitelje (*commissarii*) svojih oporučnih legata, Helena izrijekom spominje *prete Simon de Zara de S. Leoni*. Istome se svećeniku dariva, u svrhu služenja misa zadušnica u spomen na oporučiteljicu i njezine pretke, manji dio njezine pokretne imovine (jedan krevet i posteljina). Naposljetku, usmjeravajući dio legata raznim mletačkim crkvenim ustanovama, Helena obdaruje i svoju župnu crkvu S. Lio i ostavlja joj dvije škrinje, od kojih je jedna oslikana (*dipinta*).¹⁶ Iz 1481. godine datira oporuka bosanskog iseljenika Bože (*Natalis*) iz Jajca, mjernika u jednom od mletačkih državnih ureda. Božo je također stanovnik župe S. Lio, a među potpisanim svjedocima koji su nazočili sastavljanju oporučnog spisa bilježe se *prete Antonio Renusis mansionario S. Leonis* i *prete Petro Boris de S. Leone*. Iako za potonjeg svećenika nije zabilježeno mjesto podrijetla, nije isključena mogućnost da je riječ o odvjjetku ugledne barske plemićke obitelji Boris (Borisi), čiji su odvjjeti tijekom prošlih stoljeća učestalo biti prisutni u Mlecima i drugim

de confinio S. Leonis (NT, b. 360, br. 92, 5. XI. 1480.); Natalis de Iaica condam Florii de S. Leoni (NT, b. 360, br. 32, 1. I. 1481.); Matheus de Traù de confinio S. Lionis (NT, b. 88., br. 28, 16. VIII. 1503.).

¹³ ASV, Dieci Savi, estimo 1712, b. 428., fasc. V., str. 484.

¹⁴ ASV, Dieci Savi, estimo 1740, b. 435., fasc. I., str. 1005.

¹⁵ ASV, Dieci Savi, estimo 1740, b. 435., fasc. V., str. 1010.

¹⁶ ASV, NT, b. 360., br. 57, lipanj 1457.

gradovima talijanskoga sjevera.¹⁷ Treći hrvatski svećenik zabilježen u crkvi S. Lio (kao nadarbenik – *mansionario*) Splićanin je Ivan (*prete Iohannis de Spalato*), zabilježen u oporuci bokeljskog iseljenika Andrije Buće (*de Buchia*). U svojoj oporuci iz 1485. Buća određuje da mu splitski svećenik održi mise zadušnice (u crkvi S. Lio), a zauzvrat mu dariva tri dukata *pro elemosina*. Naposljetku, isti je splitski svećenik Ivan zabilježen i među svjedocima (uz mjesnog brijajača/ranarnika, mletačkog građanina Antonija de Leonija) prilikom sastavljanja i ovjere istog oporučnog dokumenta.¹⁸

U nizu drugih oporuka hrvatskih iseljenika u Mlecima zabilježeni su, u svojstvu svjedoka, izvršitelja oporuke ili obdarenika dijelom oporučiteljeve imovine, i brojni drugi svećenici koji u crkvi S. Lio obavljaju različite službe. S obzirom da je riječ o važnoj sastavnici koja pridonosi boljem upoznavanju povezanosti naših iseljenika s crkvom S. Lio i tamošnjim klerom, neke od ovih oporučnih legata potrebno je izdvojiti kao zasebne primjere. Tako je, primjerice, jedan od izvršitelja oporuke Marije, supruge Jurja iz Zadra (stanovnice župe S. Maria Formosa), *prete Ludovicus de Aretio ecclesie S. Leonis* kojemu se ujedno dariva i tri dukata za slavljenje misa zadušnica. Također, u istoj su oporuci kao svjedoci zabilježeni drugi tamošnji svećenici – *prete Simon de Florentia* i *prete Bernardus*.¹⁹ Svećenik crkve S. Lio bilježi se kao osoba bliskoga povjerenja i odanosti i u oporuci prethodno spomenutog splitskog iseljenika Jurja Ivanova, redarstvenika pri uredu Giustizia Vecchia i stanovnika župe S. Maria Formosa. Splićanin Juraj, iseljenik blisko vezan uz djelovanje hrvatske zajednice u Mlecima (član hrvatske bratovštine sv. Jurja i Tripuna i njezin mecena), izvršiteljem svojih brojnih legata imenuje svog ispovjednika Petra, svećenika pri crkvi S. Lio te mu *per la sua fadiga* dariva deset dukata.²⁰ Iz 1570. godine potječe oporuka Ane pokojnoga Bože iz Paštrovića, udovice dubrovačkog iseljenika Andrije i stanovnice župe S. Lio. Također je riječ o iseljenici koja je tijekom svoga života u Mlecima bila usko povezana s hrvatskom zajednicom, a kao izvršitelji njezinih posljednjih odredbi bilježe se Katarina, udovica Tome Buće, i *reverendo prete Alessandro Marcello titolato in S. Lio*.²¹

Cijeli je niz oporučnih spisa hrvatskih iseljenika u kojima su, kao svjedoci, zabilježeni svećenici župe S. Lio. Tako je, primjerice, svećenik Luka Gallo *de S. Leone* svjedok prilikom sastavljanja i ovjere oporučnog spisa zadarskoga mornara Lava Stjepanova, *presbiter Petrus Matheus plebanu S. Leonis* svjedoči u oporuci Trogirana Mateja i Andrije Radvog iz Svetog Stefana u Paštrovićima, a *Francesco Iuliano piovano della chiesa de S. Lio* u istoj se ulozi bilježi u oporučnom iskazu Ane iz Paštrovića, udovice Kotoranina Novela.²²

U prethodnim raščlambama već su spomenuti neki oporučni legati hrvatskih iseljenika kojima se, najčešće manjim dijelom njihove imovine, dariva crkva S. Lio. Tako, primjeri-

¹⁷ ASV, NT, b. 360., br. 32, 1. I. 1481. O obitelji Borisi usporedi: Savo MARKOVIĆ, »Barski patricijski rod Borisi u prošlosti. Jadran, Europa, Sredozemlje«, *Povijesni prilozi*, god. 24., br. 28, Zagreb, 2005., str. 71–105.

¹⁸ ASV, NT, b. 68., br. 20, 22. III. 1485.

¹⁹ ASV, NT, b. 876., br. 499, 11. IX. 1477.

²⁰ ASV, NT, b. 143., br. 33, 10. III. 1542. Usporedi i: L. ČORALIĆ, »'Fante della Giustizia Vecchia': Splićanin Juraj Ivanov«, str. 61.

²¹ ASV, NT, b. 851., br. 3, 5. I. 1570.

²² ASV, NT, b. 360., br. 50, 16. II. 1466.; NT, b. 88., br. 28, 16. VIII. 1503.; NT, b. 967., br. 3, 15. I. 1523.; NT, b. 43., br. 25, 21. XII. 1535.

ce, barski iseljenik Petar Petrov ostavlja za gradnju i uređenje (*pro fabrica*) crkve S. Lio pet dukata te napominje da se u istoj crkvi, ujedno i župi njegova obitavanja, imaju slaviti mise zadušnice. Svjedoci njegove oporuke također pripadaju kleru župe S. Lio. To su žakan (*zago*) Zanantonio i kapelan Angelo.²³ U dvije se oporuke izrijekom spominje i obdaruje bratovština Blažene Djevice Marije u crkvi S. Lio.²⁴ Godine 1499. vjersku nabožnu udrugu *S. Maria ad S. Leonem* dariva Luka Damjanov iz Paštrovića jednim dukatom,²⁵ a ista se bratovština (*Schuola della Madonna de S. Lio*) bilježi i u oporuci imućnog bokeljskog iseljenika i trgovca Stjepana Tartara koji joj namijenjuje jedan dukat te dvije voštanice od po 2,5 lira.²⁶

Oporuke hrvatskih iseljenika nastanjenih u župi S. Lio, ali i drugima – najčešće toj župi obližnjim dijelovima grada – sadrže i nekoliko zanimljivih podataka o njihovim odnosima sa stanovnicima nastanjenim u tom dijelu predjela Castello. I u ovim je primjerima ponajprije riječ o imenovanju izvršitelja oporuke, potpisima svjedoka te obdarivanju prijatelja i poznanika koji su – kao i veći dio našega iseljeničtva – pripadali srednjem i nižem društvenom sloju te se najčešće bavili sličnim zanimanjima kao i hrvatski oporučitelji. Tako, primjerice, Katarina, supruga Kotoranina Luke (stanovnica župe S. Steffano u predjelu S. Marco) među izvršiteljima svojeg oporučnog spisa bilježi *ser Hierolimo compatre meo de S. Leone*; Paula, supruga barkariola Marka Zadranina, na istu funkciju (uz vlastita supruga) imenuje *Gerolimo Cassian habitator apud pontem S. Leonis*; bojar Matteo Ricetti *de S. Lio* svjedok je prigodom sastavljanja oporučnog iskaza Katarine, udovice Splićanina Nikole, a trgovac začinima Christoforo Mangani, čija se radnja nalazi u župi S. Lio, zabilježen je kao svjedok oporuke hrvatskog iseljenika Pavla Blaževa *di Speranza*.²⁷ Naposljetku, u primjeru jednog oporučnog navoda kao izvršiteljica bilježi se iseljenica s naše obale. Riječ je o Adrijani iz Pule, stanovnici *in contrada S. Lionis*, a oporučni spis pripada njezinoj bivšoj sugrađanki Matiji, udovici mletačkoga građanina Lovre Padovana.²⁸

Prethodno raščlanjeni podatci odnose se na život i djelovanje hrvatskih iseljenika u Mlecima koji su – mjestom stanovanja i (ili) raznim oblicima povezanosti – uspostavljali i održavali veze sa župom i crkvom S. Lio, kao i s ondje nastanjenim žiteljima. Iako je riječ o prostorno jednoj od najmanjih župa predjela Castello (te je samim time ondje obitavalo mnogo manje hrvatskih iseljenika nego u velikim župama poput S. Pietro di Castello i S. Maria Formosa), župa S. Lio imala je – razvidno je na osnovi dosadašnje analize – zapaženu ulogu u društvenom i vjerskom svakodnevlju te, brojčano nevelike, skupine našeg iseljeničtva.

²³ ASV, NT, b. 360., br. 92, 5. XI. 1480.

²⁴ Oltar bratovštine Blažene Djevice Marije u crkvi S. Lio nalazi se s desne strane od ulaza u crkvu; na njemu je oltarna pala s prikazom Djevice Marije (G. LORENZETTI, *Venezia*, str. 327, 329).

²⁵ ASV, NT, b. 377., br. 131, 19. IX. 1499.

²⁶ ASV, NT, b. 1200., br. 150, 5. XI. 1514. Usporedi i: L. ČORALIĆ, »Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro«, str. 244.

²⁷ ASV, NT, b. 1229., br. 169, 28. IX. 1476.; NT, b. 777., br. 376, 20. VII. 1525.; NT, b. 189., br. 164, 17. V. 1542.; NT, b. 143., br. 63, 2. IX. 1554.

²⁸ ASV, NT, b. 133., br. 411, 29. VIII. 1504.

Oporučni spisi hrvatskih iseljenika u Mlecima prvi su i sadržajem zasigurno specifičan izvor koji nam ukazuje na oblike povezanosti naše dijaspore s crkvom i župom S. Lio. U drugome dijelu ovoga priloga istraživanje će biti usmjereno na jedan sasvim drugačiji oblik povezanosti naših krajeva, točnije Zadarske nadbiskupije, s crkvom S. Lio u Mlecima. Iako ove dvije cjeline naizgled nisu u izravnoj vezi, a i njihova je prezentacija metodološki drugačije zasnovana, podatci koje one otkrivaju posvjedočuju nam o trajanju i raznolikosti dalmatinskih i mletačkih crkvenih komunikacija i prožimanja.

Središnji protagonist ove cjeline rada zadarski je nadbiskup Luka Stella, rođenjem Mlečanin (odvjetak građanske obitelji, rođen u drugoj polovici XVI. stoljeća), crkveni dostojanstvenik koji je tijekom života i karijere promijenio više (nad)biskupskih sjedišta. Na osnovi postojećih saznanja iz literature znano je da je Stella studij prava i filozofije završio na Sveučilištu u Padovi, gdje i stupa u svećeničku službu. Potom odlazi u Rim i postaje – imenovanjem pape Klementa VIII. (1592.-1605.) – članom kolegija klerika pri apostolskoj komori. Ubrzo započinje i Stellino djelovanje na časti crkvenog prelata od Italije do Grčke. Godine 1609. (15. VI.) imenovan je biskupom Réthimnona na Kreti, odakle je 16. XI. 1615. premješten na zadarsku nadbiskupsku stolicu, o čemu će kasnije biti nešto više riječi. Godine 1623. Stella se ponovno vraća na Kretu, ovaj put kao nadbiskup Kandije (imenovan 4. XII. 1623.). Ondje ostaje devet godina, sve do imenovanja (24. XI. 1632.) nadbiskupom Vicenze. Naposljetku, karijeru crkvenog prelata Stella završava u Padovi (imenovan tamošnjim nadbiskupom 11. VII. 1639.), gdje je i umro koncem 1641. godine.²⁹

Za naše je istraživanje, dakako, najvažniji dio Stellina životnoga puta onaj koji se odnosi na Zadarsku nadbiskupiju. Ondje je, kako je prethodno spomenuto, na mjestu njezina najvišeg crkvenog dostojanstvenika, 1615. godine (imenovanjem od strane pape Pavla V.) naslijedio Vittorea Ragazzonija. Podatci o Stellinu djelovanju na časti zadarskoga nadbiskupa nisu, prema postojećim saznanjima u literaturi, previše poznati. Prema Farlatiju (a iste podatke prenosi i Carlo Federico Bianchi), Stella je u početnim godinama boravka u Zadru izvršio vizitaciju područja svoje jurisdikcije, a 1618. godine sazvaio je sinodu kanonika i prepozita crkava Zadarske nadbiskupije.³⁰ Više je podataka koji ističu Stellina pregnuća na utvrđivanju svetosti zadarskih zaštitnika. U tom je smislu zadarski nadbiskup poduzeo službene rasprave koje su imale cilj prekinuti dotadašnja često prisutna praznovjerja i proizvoljna tumačenja o čudotvornosti moći sv. Donata, sv. Zoila i sv. Stošije (sv. Anastazije) te na crkveno propisan način utvrditi oblik njihova štovanja. U tome je cilju, nadalje, poduzeo i potrebne korake na dostojnoj pohrani i izlaganju relikvija spomenutih zadarskih svetaca-zaštitnika – 1622. godine dao je svečano prenijeti moći sv. Zoila iz crkve sv. Roka u zadarsku stolnu crkvu, ukrasio je raku sv. Donata i dao je izložiti na glavnom oltaru iste crkve, a moći sv. Stošije dao je položiti ispred glavnog oltara zadarske katedrale. Iste je godine naručio iz Mletaka srebrnu bistu sv. Stošije, vrhunski rad mletačkih majstora seicenta (radionica Orso), koja je i danas izložena u Stalnoj izložbi

²⁹ Osnovne podatke o Luki Stelli i njegovoj (nad)biskupskoj karijeri vidi u: Daniele FARLATI, *Illyricum sacrum*, sv. V., Venetiis, 1775., str. 157-159; Patritium GAUCHAT, *Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi*, vol. IV. (1592.-1667.), Patavii, 1967., str. 168, 207, 276, 295, 368.

³⁰ D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, str. 158; C. F. BIANCHI, *Zara cristiana*, Zara, 1877., str. 67.

crkvene umjetnosti u Zadru.³¹ Zanimljivo je, nadalje, spomenuti da se u rimskoj galeriji Spada čuva Stellin portret, djelo koje povjesničari umjetnosti pridaju mletačkom portretistu Domenicu Tintoretu (1570.-1635.), sinu slavnoga Jacopa Tintoretta. Na portretu je u pozadini prikazana i panorama Zadra, što upućuje na to da je portret najvjerojatnije nastao u doba Stellina upravljanja Zadarskom nadbiskupijom.³²

Za ovo istraživanje posebno nam je značajan jedan manje poznat isječak iz životopisa Luke Stelle, a koji ga izravno povezuje sa središnjom temom ovoga rada – mletačkom crkvom S. Lio. Naime, Luka Stella je 1619. godine, u vrijeme obnašanja časti zadarskoga nadbiskupa, boravio u Mlecima te ondje 22. rujna predvodio misno slavlje tijekom kojega je posvećena obnova te crkve. Natpis o tome sačuvan nam je i danas iznad pobočnog ulaza u crkvu.³³

*D[eo] O[ptimo] M[aximo] ILLUSTRISS[imus] AC REVERENDISS[imus]
D[ominus] D[ominus] LUCAS STELLA
ARCHIEPISCOPUS IADRENSIS TEMPLUM HOC DIVO LEONI DICATUM
CONSECRAVIT.
ILLUSTRISS[imo] AC REVERENDISS[imo] D[omino] D[omino] FRANCES-
CO VENDRAMINO
S[acre] R[omane] E[cclesiae] CARD[inale] PATRIARCA VEN[etiarum]
DALMATIAEQ[ue] PRIMATE CONCEDENTE.
REV[erendo] DOMINICO SCROFFA VEN[erabili] PLEBANO.
SERENISS[imo] D[omino] ANTONIO PRIULO DUCE.
ANNO SALUTIS. MDCXIX. X. KAL[endas] OCTOBRIS.*³⁴

³¹ D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, str. 158; C. F. BIANCHI, *Zara cristiana*, str. 146, 152; Carlo CECHELLI, *Zara (Catalogo delle cose d'arte e antichità d'Italia)*, Roma, 1932., str. 39; Roman JELIĆ, »Grgur Mrganić«, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 6-7, Zagreb, 1960., str. 491-492; Marijan GRGIĆ, »Kalendar zadarske stolne crkve iz 15. stoljeća«, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 20, Zadar, 1973., str. 144, 150-151; Ivo PETRICIOLI, *Stalna izložba crkvene umjetnosti u Zadru*, Zadar, 1980., str. 133; Tomislav RAUKAR – Ivo PETRICIOLI – Franjo ŠVELEC – Šime PERIČIĆ, *Zadar pod mletačkom upravom (Prošlost Zadra, sv. III)*, Zadar, 1987., str. 554; *Sjaj zadarskih riznica: sakralna umjetnost na području Zadarske nadbiskupije od IV. do XVIII. stoljeća*, Muzejsko-galerijski centar. Muzejski prostor, Jezuitski trg 4, Zagreb, 3. 5. – 1. 7. 1990., Zagreb, 1990., str. 346 (br. 298); I. PETRICIOLI, *Stalna izložba crkvene umjetnosti u Zadru: Katalog zbirke (suradnica Lukrecija PAVIČIĆ-DOMIJAN; urednik Antun TRAVIRKA)* Zadar, 2004., str. 85; Nikola JAKŠIĆ – Radoslav TOMIĆ, *Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije: zlatarstvo* (priredio Nikola JAKŠIĆ), Zadar, 2004., str. 12, 251-253.

³² Bojan GOJA; »Portret zadarskog nadbiskupa Luke Stelle u galeriji Spada u Rimu«, *Peristil*, sv. 44, Zagreb, 2001., str. 55-60; I. PETRICIOLI, *Umjetnička baština Zadra*, Zagreb, 2005., str. 302-303.

³³ Natpis u svojim djelima bilježe D. FARLATI (*Illyricum sacrum*, str. 159) i C. F. BIANCHI (*Zara cristiana*, str. 67).

³⁴ Prijepis posvetnog natpisa donosi A. TRUCOLO u svojem vodiču kroz povijest i kulturno-umjetničku baštinu crkve S. Lio (*Venezia: Chiesa di San Lio: storia e Arte*, str. 14.). Zanimljivo je da Trucolo u prijevodu istoga natpisa na talijanski jezik nije znao protumačiti naslov *Archiepiscopus Iadrensis* te ga prevodi kao *Arcivescovo di Adria (?)*.

Prijevod:

*Bogu najboljem i najvećem presvijetli i prečasni gospodin gospodin
Luka Stella,
zadarski nadbiskup, posvetio je ovu crkvu posvećenu svetom Lavu
uz dozvolu presvijetlog i prečasnog gospodina gospodina Franje Vendramina,³⁵
kardinala Svete rimske crkve, mletačkog patrijarha i primasa Dalmacije,
časnog Dominika Scroffe poštovanog župnika, prejasnog gospodina Antuna
Priolija dužda,³⁶ godine Spasa 1619., 22. rujna.³⁷*

Hrvatske veze s mletačkim crkvenim ustanovama neprijeporna su i vrelima dobro dokumentirana činjenica. U povijesti hrvatske iseljeničke zajednice u gradu na lagunama one su predstavljale važan dio njihova društvenog i vjerskog svakodnevlja, ali i prilagodbe (te, u konačnici, i asimilacije) novoj sredini. Naseljavajući, poput drugih stranih useljeničkih skupina (Albanaca, Grka, Armenaca i drugih), rubne (pučke) dijelove Mletaka, ponajprije istočni gradski *sestiere* Castello, našijenci su svoje najučestalije veze s crkvama, samostanima, bratovštinama, hospitalima i duhovnim osobama ostvarivali upravo u ondje smještenim župama. Jedna od takvih bila je i prostorno nevelika župa S. Lio (S. Leone) te su raznovrsni oblici povezanosti hrvatskih iseljenika s tom crkvenom ustanovom ujedno i središnja tema ovoga istraživanja.

Tragom više desetaka oporuka hrvatskih iseljenika, poglavito onih koji su bili nastanjeni u *contrada* S. Lio, doznajemo o njihovoj uključenosti u vjersko svakodnevlje unutar matične župe, o legatima i darovnicama crkvi i pojedinim duhovnim osobama (od kojih neki potječu s istočnojadranske obale), kao i o odnosima naših iseljenika s drugim mletačkim stanovnicima župe S. Lio. Početkom XVII. stoljeća hrvatske migracije u Mletke postupno opadaju, a broj se naših iseljenika u Castellu smanjuje. Upravo tada, u trenutku kada hrvatska zajednica u prijestolnici Serenissime već više stoljeća predstavlja brojčano jaku i društvenim ugledom respektabilnu nacionalnu skupinu, malu župu S. Lio pohodi zadarski nadbiskup Luka Stella, rođenjem Mlečanin. Poput šibenskih biskupa Bonina i Lučića Štafilića – posvetitelja obnove nekih mletačkih crkava, i Stella je u Mlecima bio dočekan sa svim počastima te je upravo njemu povjereno slavljenje mise na kojoj se posvećuje obnovljena crkva S. Lio. Činjenica da je riječ o župi i predjelu s brojnim naseljenicima zavičajem s istočne obale Jadrana, među kojima su velik broj činili oni podrijetlom s prostora Zadarske nadbiskupije, otvara nam mogućnost (ipak samo u vidu pretpostavke) za zaključivanje kako odabir zadarskog premeta nije bio slučajan. Na taj su način, promatrajući oporuke iseljenih Hrvata i zorno vidljiv natpis o posveti, mletačka crkva S. Lio i naši krajevi i ljudi uključeni u jednu od brojnih poveznica koje su stoljećima neraskidivo spajale dvije susjedne jadranske obale.

³⁵ Francesco Vendramino mletački je patrijarh od 1608. do 1619. godine.

³⁶ Antonio Priuli, mletački dužd od 1618. do 1623. godine.

³⁷ Preveo: Damir Karbić.

Summary

TESTIMONIES FROM TESTAMENTS AND RECORDS OF THE CONSECRATION –
CROATIAN RELATIONS TO THE VENETIAN CHURCH SAN LIO
(15TH – 18TH CENTURIES)

Aim of this article is to reveal some of not so known and not entirely investigated factors that contributed to the historical and cultural relations between Croatia and the Venetian Republic. Namely, author discusses role of the Venetian church of San Lio (San Leone) which is placed in the Venetian eastern parts called Castello, more precisely in the northern part of this quarter, nearby the famous church of Santa Maria Formosa. It is necessary to note that this quarter of Castello for centuries was the central point of social life for all the Croatian immigrants in Venice. In the first part of the article author, on the basis of various extant sources (testaments from Archivio di Stato di Venezia – series Notarile testamenti, cadastral records of the quarter Castello and parish San Lio from the eighteenth century – ASV, Dieci Savi sopra alle decime in Rialto. Cadastico di Venezia. Sestiere Castello), has tried to reconstruct numerous forms of connections between Croatian immigrants and the parish-church of San Lio. Moreover, author draws attention to relations of the immigrants with the local inhabitants, and activities of the Croatian clerics in this parish. The second part of the article methodologically differs from the first one, since there author analyzes presence of Luca Stella, the archbishop of Zadar, during his visit to Venice in 1619. Namely, this Venice born highly positioned cleric, during this staying in Venice, led liturgy and consecrated renovation of the San Lio church, as it has been engraved in the stone-plate memorial.

KEY WORDS: *Venice, Venetian Republic, migrations, church of San Lio in Venice, Luca Stella the archbishop of Zadar, ecclesiastical history, Late Middle Ages, Early Modern Age*